

La renovació de la historiografia sobre la nació a finals del segle xx i el cas català

Jordi Casassas*
Universitat de Barcelona

Rebut 13 gener 2016 · Acceptat 20 abril 2016

RESUM

L'article planteja la necessitat de combinar, en l'estudi d'un nacionalisme, l'anàlisi del seu cas particular amb l'estat de la qüestió de l'anàlisi del genèric nació/nacionalisme que ens porta al moment històric en què es du a terme l'estudi. Pel que fa al moment present, destaca la importància de la renovació historiogràfica protagonitzada per un conjunt d'historiadors, sociòlegs, antropòlegs i politòlegs a la primera meitat dels anys vuitanta del segle passat. I per la seva popularitat sobresurt la contribució feta per E. Hobsbawm. Complementàriament avança una hipòtesi sobre els motius que van provocar aquesta revisió historiogràfica. La darrera part de l'article se centra a veure quins efectes va tenir aquesta revisió pel que fa a l'anàlisi del catalanisme.

PARAULES CLAU: nació, nacionalisme, historiografia, Hobsbawm, catalanisme

Sembla lògic que, en relació amb l'estudi del genèric «nació-nacionalisme», comencem plantejant-nos les relacions, sintonies i interferències que han pogut existir entre l'escenari internacional i el d'un cas concret com el català des de la perspectiva historiogràfica de la perifèria mediterrània i des de l'experiència cívica i política d'una àrea com la catalana, en la qual el factor nacional ha jugat i continua jugant un paper central de la seva dinàmica històrica i en la definició de les identitats col·lectives.¹

Atesa la naturalesa d'aquesta qüestió i d'aquesta perspectiva comparada en què s'encreuen el general i el particular sembla adient que ens referim a l'intent de definició d'allò que es pot considerar l'activitat històrica feta als anys vint i trenta del segle passat pel gran historiador i pensador holandès Johan Huizinga (1879-1945), un altre perseguit pel nazisme. Parteix de l'afirmació contundent que la història és la forma de l'esperit amb què una cultura (civilitat) s'adona del seu passat segons un estil que li és propi; i més endavant s'arrisca a dir que aquella història que hagi perdut el contacte viu amb la civilitat nacional i internacional, que no interessi de forma apassionada el públic no especialitzat, no pot ser una història sana (és clar que escrivia abans de la gran crisi de la raó històrica producte de la postmodernitat).²

L'estudi del tàndem «nació-nacionalisme» entra de ple en aquest exercici-repte que Huizinga posava als historia-

dors, ja que sempre s'ha hagut de moure entre el coneixement particular i l'universal, entre el concret i l'abstracte, entre la recopilació de dades concretes i la teorització. D'altra banda, el seu estudi depèn molt més que el d'altres temes de les exigències interpretatives i valoratives que cada civilitat va imposant i de les generals que determina la dinàmica històrica.³

La perspectiva amb què nosaltres podem encarar l'estudi d'aquesta qüestió és deutora del moment de «demonització» dels temes nacionals obert amb el final de la Segona Guerra Mundial i la derrota del nacionalsocialisme nazi-feixista. Aquesta herència tan difícil d'oblidar es va modificar, més recentment, gràcies a la gran inflexió teòrica dels estudis sobre la nació que es va produir a la dècada dels anys vuitanta del segle xx. I dins aquesta nova conjuntura, representant-ne la cara de major repercussió mundial, sobresurt sens dubte la figura i l'obra d'E. H. Hobsbawm. Bona part d'aquesta capacitat d'impacte prové de la publicació dels seus tres volums sobre el «llarg segle XIX»: *Les revolucions burgeses (1789-1848)*, *El triomf de la burgesia (1848-1875)* i *L'època dels imperis (1875-1914)*. Es tracta d'un projecte editorial del 1958 en el qual certament s'especificava que havien de ser llibres adreçats a un públic ampli. Posteriorment, Hobsbawm va completar el cicle amb un volum dedicat a *El segle breu (1914-1991)*, aparegut el 1994 i que va generar, com a mínim, una important polèmica acadèmica sobre quins són els límits cronològics que cal donar a aquest segle turmentat.⁴

En aquells llibres dedicats al segle XIX, aquest autor parlava a bastament de l'aparició i desenvolupament del

* **Adreça de contacte:** Jordi Casassas. Universitat de Barcelona, Facultat de Filosofia i de Geografia i Història. Carrer Montalegre, 6, 08001 Barcelona. Tel. +34 934037795. E-mail: jcasassas@ub.edu

fenomen nacional modern com una força històrica positiva, entenent-lo, com a bon marxista que era, en relació amb la consolidació de l'hegemonia burgesa. Fins a la dècada dels anys vuitanta del segle passat no crec que es pugui considerar Hobsbawm un especialista en l'estudi de la qüestió nacional.

Tant sols sabem que el 1971 va participar en el macrocongrés sobre els moviments nacionals d'independència i les classes populars als segles XIX i XX, i que la seva intervenció ja destacava l'artificiositat de les expressions nacionals tot distingint entre nacions històriques i no històriques (en una formulació que sembla que avançava en la línia del que temps després denominaria la invenció de la tradició nacional). De tota manera, en la mateixa ponència no s'estava de destacar com en l'anàlisi històrica el fonamental són les dinàmiques social i econòmica i posava l'exemple del contrast entre agrarisme i industrialització en la formulació d'alguns moviments nacionals, parlant dels casos de Catalunya i el País Basc dins Espanya.⁵

L'escassa importància que Hobsbawm donava a la qüestió nacional contemporània es pot explicar a partir del seu perfil humà, intel·lectual i professional. Nascut a Alexandria el 1917, de pare britànic (mort el 1929) i mare austríaca (morta el 1931) —per tant, orfe als catorze anys després de passar la infància a Viena en el si d'una família jueva de cultura germànica—, es va traslladar a viure a Berlín, on, segons afirmarà, es féu comunista de per vida (1932). Després de l'ascens de Hitler i de ser promulgada l'abril de 1933 la llei de boicot als negocis jueus, la família Hobsbawm es traslladà a viure a Londres i a partir de 1936 cursà estudis a la Universitat de Cambridge. Cal destacar, doncs, la condició de jueu cosmopolita d'E. Hobsbawm i també la de marxista ortodox que no trencaria amb el Partit Comunista Britànic ni després de les crisis de 1956 i 1968. No obstant això, en la seva interessant «autobiografia» (que publicà als vuitanta-cinc anys), Hobsbawm presenta de si mateix una imatge molt més distesa i heterodoxa: es veu com un antiespecialista en un món (l'anglosaxó) d'especialistes, com un cosmopolita poliglòt, com un intel·lectual que dedica bona part de la seva activitat política i del treball acadèmic a no intel·lectuals, i, durant bona part de la seva vida, «un anòmal entre els mateixos comunistes que, al seu torn, eren una minoria política en els països que he conegut».⁶ A més, del seu perfil biogràfic Hobsbawm en deduirà les característiques que ha de tenir tot bon historiador: «Per dedicar-se a la història resulta indispensable la mobilitat, la capacitat d'observar i explorar un territori vast, o sigui la capacitat d'abandonar el lloc on es tenen les arrels.» I reblarà el clau dient que l'anacronisme i el provincianisme són els dos pecats mortals de la història, deguts ambdós al desconeixement més absolut de com són les coses en altres bandes, una ignorància —dirà— que determinades lectures o el poder de la imaginació rarament podran superar: «El passat resta en un altre país i les seves fronteres només poden ser travessades pel viatger.»⁷

No pot sorprendre, doncs, que a la desconfiança del cosmopolita s'hi afegeixi la del marxista en la seva preven-

ció envers un fenomen nacional per al qual no té esquema interpretatiu més enllà de ser el reflex de l'hegemonia burgesa, ja mencionada, que es manifesta a través de la confluència entre el liberalisme i el capitalisme i que es concreta en la materialització de l'estat-nació territorial.⁸ En tota la seva rica argumentació, Hobsbawm inclourà notícies d'abast i significació molt desiguals i referides a casos geogràficament molt allunyats per a justificar un argument únic i força lineal: així i tot no s'acabarà de decantar mai entre els partidaris de l'opció que creu possible una explicació global del fenomen nacional i els qui en neguen la possibilitat i només accepten l'estudi cas per cas. D'altra banda, sovintegen les confusions entre les aspiracions independentistes i els particularismes ètnics i la voluntat (nacional i patriòtica) de potència que presenten els estats d'aquest període. Tampoc no diferencia adequadament la nació entesa com una comunitat de ciutadans amb drets individuals, oberta i tolerant amb les diferències (religioses, polítiques, ètniques, etc.), de les comunitats orgàniques i autònomes, amb una societat tancada que se sobreposa a l'individu i que s'expressa a través de raons nacionals d'estat que transcendeix els interessos individuals i que presenta unes estructures socials jeràrquiques i unes formes de poder autoritàries.

En qualsevol cas, en tots aquests textos previs a la revisió dels anys vuitanta Hobsbawm no mostrarà cap interès per relacionar la seva anàlisi amb les reflexions sobre la nació i el nacionalisme que es produïen a Europa entre la Gran Guerra i el final de la Segona Guerra Mundial: les que fan gent com Meinecke, Croce, Kaegi, Huizinga, Naimier o Chabod, per citar els més rellevants. Per a ser justos, cal dir que sí que menciona i considera els autors marxistes (Kautsky, Bauer, Lenin o Stalin) i també el famós llibre de Georges Haupt, Michael Löwy i Claudie Weill *Les marxistes et la question nationale (1848-1914)*, editat a París el 1974.

Ja hem dit que Hobsbawm fou un dels grans historiadors del segle XX; a això hi hem d'afegir que des del seu ingrés a Cambridge va ser un acadèmic perfectament amatent a la dinàmica de la professió. El seu posicionament en relació amb les grans polèmiques historiogràfiques va ser sempre molt considerat. Així, per exemple, en ocasió del bicentenari de la Revolució Francesa; també en relació amb el tema nacional que ara ens ocupa i amb els replantejaments dels anys vuitanta del segle passat. Hobsbawm explica de quina manera es va mobilitzar en contra de la campanya revisionista que especialment a França i en ocasió del bicentenari del 1789 es va desencadenar seguint una moda postmoderna que, segons ell, en el fons responia a una ideologia contrarevolucionària obsessionada a disminuir el pes de la Revolució en la història contemporània: es tractava —ens diu— d'una gran campanya que feia servir els grans mitjans de comunicació per a atacar i desprestigiar el jacobinisme i, en el fons, fer-lo servir per a realitzar un «ajustament de comptes» amb el marxisme francès hegemònic en molts camps (com l'universitari) fins al 1968. Les seves tesis, les publicarà

el 1990 a *Los ecos de la Marsellesa* (altre cop la reconstrucció d'una conferència seva), en què s'arranglarà amb Marx quan el 1868 avisava als polonesos que «el jacobi de 1793 s'ha convertit en el marxista d'avui».⁹

L'anàlisi de Hobsbawm se centrarà a demostrar com la Restauració representà el triomf de la burgesia moderada de 1789-1791, des de sempre contraposada al poble baix i implicada en una lluita de classes que al segle XIX dirigirà en contra del proletariat. En correspondència, aquest proletariat veurà en el jacobinisme i els seus líders i en els *sans-coulottes* un precedent i un referent de la seva lluita; i això es mantindrà en la Commune de París i en la Revolució de 1917. Es pot argumentar que el tema quedava fora dels propòsits de Hobsbawm, però el fet és que l'única referència a la nació i els seus derivats és la que especifica que en l'interès d'aquella burgesia moderada no hi havia cap voluntat d'exterminar l'adversari de classe, sinó, simplement, de generar un nou clima general que es concretés en la unitat nacional moderna.¹⁰

L'atenció acadèmica que Hobsbawm dispensarà a l'estudi de la qüestió nacional l'hem de situar en relació amb la gran renovació que aquesta branca dels estudis històrics va experimentar a principi dels anys vuitanta del segle passat. Això no vol dir que el tema li fos estrany, ja ho hem vist: ell mateix destacarà com a precedents acadèmics importants els treballs de Carleton B. Hayes *L'evolució històrica del nacionalisme* (Nova York, 1931) o de Hans Kohn *La idea del nacionalisme* (Nova York, 1944);¹¹ un altre precedent que considerarà d'un gran interès serà el llibre d'Eugen Weber *De pagesos a francesos. La modernització de la França rural (1870-1914)*,¹² aparegut el 1976. Pel que fa a la renovació dels vuitanta, Hobsbawm concretarà els autors i els treballs de major interès i que d'una manera més clara haurien estimulat les seves reflexions: Miroslav Hroch, *Les precondicions socials del renaixement nacional a Europa* (1985 per la traducció a l'anglès, que és quan les coses comencen a existir); John A. Armstrong, *Nations before nationalism* (1982); E. Gellner, *Nacions i nacionalisme* (1983); B. Anderson, *Comunitats imaginades. Reflexions sobre els orígens i la fortuna del nacionalisme* (1983); A. Smith, a qui considera una referència obligada en l'inici del modern debat acadèmic sobre la nació, especialment pels seus llibres *Teories del nacionalisme* (1983) i *Orígens ètnics de les nacions* (1986), i també John Breuilly, *Nacionalisme i estat* (1985, tot i que existeix una primera versió de 1982).¹³

Hobsbawm mateix dona la seva opinió sobre les circumstàncies que expliquen aquesta gran renovació historiogràfica. Per a ell responia a la crisi de l'estat nacional territorial, que aleshores deixava d'expandir-se després d'un període d'esplendor continuat de dos-cents cinquanta anys, i a un context de crisi general de legitimitat que afectava les lleialtats individuals. El 1990 ho concretà parlant de l'auge nacionalista de finals del Nou-cents, format, segons ell, per moviments negatius i divisius i per això centrats en l'ètnicitat i en la llengua (sovint en combinació amb la religió). Per a ell aquestes reaccions ètni-

ques es manifestaven d'una manera especial en relació amb l'auge del fonamentalisme i el seu atractiu per a persones per a qui era inimaginable viure de manera «fortuïta» i «desordenada» i que s'aferraven a allò que li oferís una explicació completa i inclusiva de la vida i de la seva comunitat, localitzant enemics externs amb relació als quals poder identificar el propi grup.¹⁴

A parer meu, cal destacar que aquest gir en l'estudi de la nació i les seves relacions amb el nacionalisme es va deixar sentir d'una manera molt especial en la historiografia anglosaxona i, encara més, en la pròpia cultura anglosaxona, en el si de la qual va sorprendre la força amb què revifava l'ètnicitat en un món occidental que pensaven a un pas de la definitiva racionalitat moderna, i a la qual va espantar la facilitat amb què es podia convertir tot plegat en política i en acció. Així, el que preocupà fou la facilitat amb què des de la irracionalitat i la «invenció» es construïen realitats mobilitzadores i triomfants, en una època en què l'agressivitat nacional semblava definitivament derrotada per la democràcia des de 1945. Els omnipotents EUA ho havien après en pròpia carn quan es van sentir derrotats pel nacionalisme marxista del Vietcong el 1973;¹⁵ i en el mateix moment es desfermava la primera gran crisi del sistema (la del petroli) en el desenvolupament de la qual es revitalitzaren amb tons de vegades força agressius nacionalismes aparentment adormits en la mateixa Europa (el cas escocès en podria ser un bon exemple). I la cosa arribaria al paroxisme el gener de 1979, quan es va derrocar el xa de Pèrsia malgrat la protecció i el generós ajut material rebut dels Estats Units i de la Gran Bretanya (i que s'havia de materialitzar en la denominada «revolució blanca»). Una eficaç xarxa dominada pel clergat xiïta, que acabà capitalitzant l'autodenominat aiatol·là Khomeini des del seu exili als suburbis de París, es va dedicar a apellar a la necessitat de recuperar la moral i el sentit nacional perdut amb el govern laic i occidentalitzat del xa, i amb això en va tenir prou per a fer triomfar una revolució que obriria un nou període en el món islàmic. Hobsbawm mateix en va retreure la importància quan identificava aquesta revolució islàmica com la primera del segle XX que no tenia les arrels en els valors i els plantejaments de la Raó il·lustrada i els seus derivats liberal, democràtic o socialista; d'aquesta manera pogué fonamentar la seva teoria segons la qual els nacionalismes de finals del segle XX no tenien res a veure amb els històrics.

En la tradició anglosaxona, canonitzada pel Diccionari d'Oxford, el *nationalism* es contemplava des d'una òptica eminentment política i ideològica: «devotion to one's nation; national aspiration; a policy of national independence». La tradició anglosaxona s'havia mostrat progressivament pessimista per l'evolució d'un sistema liberal que havia pogut arribar a generar formes perniciososes de nacionalisme i, per tant, rebutjava la possibilitat d'entendre el nacionalisme com a fenomen natural (el nacionalsocialisme podia ser entès com una pertorbació mental passatgera de la vella Europa): tot plegat havia influït molt en els estudis sobre la nació. Així, els nous estudis dels anys vui-

tanta s'acostaven més a la comprensió del fenomen nacional tal com era vist en les definicions continentals, especialment del món mediterrani, en les quals el nacionalisme era considerat igualment una idea i una política (de manera que es podia assimilar nació a pàtria), adscrit al principi de la nacionalitat, però on també es considerava la nació com un principi superior ètic, polític i cultural que fa de la grandesa de la nació el principi suprem de l'acció política.

Aquesta renovació historiogràfica dels anys vuitanta va coincidir força a considerar el nacionalisme un fenomen estrictament contemporani. Uns pocs (de vegades Hobsbawm mateix) reconeixen l'existència d'un llarg període previ durant el qual es constitueixen els elements que més tard es concretaran en la nació moderna, i alguns parlaran de protonacionalisme.¹⁶ En funció d'aquesta contemporaneïtat, Hobsbawm posarà l'èmfasi en el concepte de la invenció de la tradició (nacional, ja que no aplica la inventiva a cap altra realitat social, com a mínim amb el mateix to desqualificador) per demostrar amb exemples variats com aquelles tradicions nacionals que es presentaven com a més antigues sovint tenien un origen ben recent i representaven una invenció intencionada. I en funció d'aquesta invenció nacional se sorprendrà de la rapidesa amb què aquestes artificiositats «malintencionades» aconseguiren instal·lar-se en l'imaginari col·lectiu.¹⁷

Hobsbawm va coincidir força amb l'antropòleg historiador E. Gellner i les seves reflexions sobre per què el nacionalisme és un fet contemporani: aquest antropòleg social d'origen francotxec, també jueu i també incorporat a la cultura acadèmica anglosaxona, no elaborarà tant una teoria de la nació com una teoria (no evolucionista) dels processos de modernització de les societats occidentals en el seu pas d'una economia de base agrària d'Antic Règim a una altra de més complexa fonamentada en la industrialització, la mobilitat social i l'individualisme. Gellner indicava que, per tal de resoldre els nous conflictes interpersonals, aquest model de societat necessitava generar un marc moral de referència, un sistema que havia de partir de l'evidència que les relacions socials ja no podien comptar amb uns individus amb una identitat definida pel lloc que ocupaven dins el grup, sinó que cada un era portador de la seva pròpia identitat. En aquesta situació individualitzada i de trencament, la identitat cultural adquiria un valor molt gran i, per tant, no es podia deixar al seu lliure albir, a la responsabilitat individual: la cultura i l'estat s'havien de fondre en un mateix pla d'acció homogeneïtzador cultural i generador de la moderna legitimitat del poder. El nucli d'aquesta nova homogeneïtzació cultural seria per a ell el nacionalisme; un fenomen, doncs, expressament contemporani.

Les principals crítiques a la teoria gellneriana van provenir del camp de la història, per al qual la validesa d'un model sempre queda subordinada a la seva comprovació pels fets concrets. Gellner havia explicat un mecanisme aplicable a les societats en procés ràpid de modernització i l'impacte de la seva anàlisi va ser instantani i universal.

Però era evident que aquesta teoria difícilment podia resistir la comprovació dels fets (sobretot si ens referim a moviments nacionals de les perifèries) ni de les cronologies concretes: com es podia explicar, per exemple, que el moment de màxima sentimentalitat nacional a Itàlia, el del Risorgimento, coincidís amb un període anterior a la industrialització? Hobsbawm incorporà bona part de les teories de Gellner a la seva obra i ambdós es convertiren en abanderats contraris a la visió d'un fenomen nacional amb arrels llunyanes en el temps: així, per exemple, «no podem atribuir a la “nació” revolucionària res que s'assembla al posterior programa nacionalista consistent a crear estats-nació per a conjunts definits segons criteris tan debatuts pels teòrics del segle XIX com l'etnicitat, la llengua comuna, la religió, el territori o els records històrics comuns».¹⁸ La dimensió del temps llarg la consideraran el reflex d'una visió organicista i fins i tot teleològica de la nació (a vegades als seus partidaris els denominen «acumulativistes») i es posicionaran radicalment en contra de la comprensió de les nacions com a entitats naturals o com a fets socials, ja que es tracta d'invencions o de construccions culturals. A més, ambdós compartiran la idea que no és la nació la que genera el nacionalisme, sinó al contrari. Segons ells, el nacionalisme és un fenomen polític i social contemporani, mai anterior a la Revolució Francesa, i que acompanya el procés europeu de modernització econòmica i política. D'altra banda, aquesta visió de la «necessitat de nacionalisme» en segons quins processos històrics permetia lligar el nacionalisme amb les modernes formes de consens i amb els processos de democratització (el lligam estret entre nacionalisme i democràcia constitueix un dels temes històrics contemporanis de primer ordre), i també amb les diverses formes de legitimitat del poder que passaven a expressar-se a través de la consolidació de l'estat nacional de base territorial.

Aquests enfocaments van obrir un altre camp de reflexió sobre els nacionalismes que recuperava en part la qüestió de la vella distinció entre els nacionalismes cívics (o occidentals) i els nacionalismes ètnics (o orientals). Aquesta diferenciació havia quedat fixada acadèmicament amb l'aparició de l'obra de Hans Kohn *La idea del nacionalisme. Un estudi dels seus orígens i antecedents*, obra ja citada i que Hobsbawm, com hem vist, destacava de manera especial. Aquest autor, un altre jueu, en aquest cas nascut a Praga, però de cultura germànica i emigrat als EUA el 1934, al·ludia a un nacionalisme polític occidental constituït a partir d'estructures de govern preexistents, assentat sobre poblacions homogènies i d'hegemonia burgesa i cultura de base il·lustrada fonamentada en principis com la raó, la igualtat davant la llei, el constitucionalisme o la tolerància. Davant seu localitzava els nacionalismes ètnics o orientals, en els quals no coincidien la nació i l'estat i en què el fonament cultural estava inspirat per intel·lectuals d'origen no urbà, centrat en tradicions espiritualistes, reivindicatiu de fronteres a partir de demandes ètniques, amb forts elements irracionals i mítics i argumentacions historicistes, i també amb un fort com-

ponent xenòfob. Podem afegir que Kohn també era partidari de veure en el nacionalisme un fenomen contemporani lligat a l'aparició de les societats modernes; considerava que el nacionalisme agafa tots els seus elements justificadors del passat (llengua, religió, ascendència comuna) i els elabora i els transforma generant una nova realitat que suplanta la del passat.¹⁹

La divisió entre nacionalisme ètnic i nacionalisme cívic tradicionalment s'ha atribuït al francès Ernest Renan, i en part també a Friedrich Meinecke quan parlava el 1907 de nacions polítiques i nacions culturals.²⁰ Tot i això, quan Renan es referia al famós «plebiscit quotidià» nacional hi va afegir (cosa que la major part d'edicions suprimeixen) «si em perdonen la metàfora»; al mateix temps no es va estar d'afirmar que una nació no és una simple addició d'individus, sinó una ànima, una consciència, «un resultat viu». El plebiscit o el desig de viure junts no és suficient, també diu Renan; cal la cadena que uneix els morts als vius i disposar d'un «carisma nacionalitari» per al que resulta fonamental la història. Així doncs, el precedent renanià no és tan precedent com es va dir amb posterioritat, quan es van voler radicalitzar les distincions en funció del conflicte bèl·lic de la primera meitat del segle xx entre democràcia i nazisme.²¹

Contra aquest tipus de simplificacions, una de les aportacions més rellevants fou la d'A. Smith, posteriorment arrodonida a *Els orígens ètnics de la nació* (1986). Aquest autor lligava la perspectiva ètnica o cultural amb la política i les considerava indistriables en tota nació que entra en la modernitat. Smith parlava de comunitat cultural nacional com un conjunt de mites, símbols i records que la intel·lectualitat elabora per a legitimar la nació i orientar-ne la política. Aquest bagatge cultural o ètnic, ens diu, és seleccionat, redescobert o fins i tot inventat pels intel·lectuals, però ha de viure en i de les circumstàncies polítiques amb les quals s'enfronta la nació: situacions ben reals que ajuden a explicar per què unes invencions arrelen i d'altres no. Tot plegat, Smith opinava que no es pot afirmar taxativament que per a la nació hi hagi un abans i un després de la Revolució Francesa.

Hobsbawm va posar un gran èmfasi en el concepte «tradicions inventades» o «invenció de la tradició» (terme que no li és propi, però que ell ajudà a popularitzar definitivament), un camp d'anàlisi que d'una manera o d'una altra compartien la majoria d'autors de la renovació dels vuitanta. Hobsbawm, que diferenciava entre tradició, costum i convenció o rutina, farà sobre el tema una reflexió metodològica i conceptual de gran abast. Per a ell, inventar una tradició constituïa un procés de formalització i ritualització el més interessant del qual era veure com s'utilitzen materials del passat per a acomplir objectius nous. Distingia entre tres tipus de tradicions inventades: les que estableixen o simbolitzen cohesió social o pertinença al grup; les que legitimen institucions, estatus o relacions d'autoritat, i les que s'orienten a la socialització, a inculcar creences i imposar sistemes de valors o pautes convencionals de comportament. Al marge de les catego-

ries, segons ell aquestes invencions són fictícies per definició, tenen naturalesa simbòlica o ritual i es componen de regles acceptades obertament o tàcitament, que s'imposen a través de la seva repetició.²²

Les invencions, segons Hobsbawm, eren característiques de societats debilitades per transformacions importants que feien obsoletes les tradicions inventades per a les velles estructures socials, ara ja disfuncionals.²³ També destacava la paradoxa que les nacions modernes es presenten precisament com el contrari a la novetat, buscant els orígens en l'antiguitat més llunyana tot definint-se com a naturals (no artificials), fins al punt de no necessitar cap altra justificació que no sigui la seva pròpia afirmació. En canvi, tot el que es refereix a la nació ha de tenir —diu— un component inventat de manera relativament recent.²⁴ Aquests processos, continua dient Hobsbawm, han originat vives polèmiques entre els historiadors; sobretot els atacs a aquells historiadors als quals es responsabilitza de ser agents conscients o no de la invenció i la distorsió del passat en una tasca que transcendeix la investigació especialitzada per esdevenir un afer de l'esfera pública relatiu als individus com a agents polítics. Davant seu hi ha historiadors que, més enllà d'estudiar les invencions de les tradicions com un objecte fonamental d'estudi per entendre la nació i el nacionalisme, centren la seva activitat en la denúncia del que consideren males pràctiques dels seus companys (venuts) de professió: se'ls podria denominar historiadors «mitòfobs» o «miticides».

En el pla concret, Hobsbawm va centrar l'atenció en les invencions realitzades en el període 1870-1914, «tradicions massificadores» de les quals responsabilitzava els governs en el seu esforç polític per integrar les masses utilitzant sense escrúpols elements irracionals en el decisiu manteniment de l'ordre social: bona part de la responsabilitat directa d'aquesta manipulació la donarà a la cada cop més nombrosa massa del funcionariat i molt especialment als responsables de l'ensenyament públic obligatori i els seus docents.²⁵

Hobsbawm es va centrar força en el sorgiment de la política de masses i la creixent utilització dels elements irracionals; ho feia coincidir amb la crisi intel·lectual del liberalisme clàssic, amb la creixent reacció burgesa davant la por social (efectes perdurables de la Comuna de París) i amb la necessitat d'emprendre una democratització formal de l'exercici del poder. Era necessari, doncs, crear una nova «religió civil» de l'Estat (aquí citarà els grans temes d'anàlisi d'Émile Durkheim) i aquest estat es refiarà de la «invenció» i la reforçarà potenciant la imatgeria i els monuments públics, les festes nacionals, els símbols nacionals, les grans cerimònies patriòtiques, la distribució intencionada dels principals edificis públics, els himnes i les cançons patriòtiques, etc. De fet, no es podia negar que la sacralització de la política tenia les seves arrels en la Il·lustració i representava una de les expressions de la modernitat; el sorgiment de la societat de masses el que feia, únicament, era accelerar el procés i posar-lo en relació amb el de la nacionalització de les masses.²⁶

Per la naturalesa de la seva obra, Benedict Anderson podia ser un altre dels renovadors, citat com hem vist per Hobsbawm com a referent, que podia exercir una certa influència en els estudiosos del cas català. Es tracta d'un altre adscrit al materialisme històric,²⁷ encara que molt més caut en la seva anàlisi de la qüestió nacional, i també en la valoració del paper que aquest nacionalisme pot jugar en l'actualitat: el final de l'era del nacionalisme, dirà, tant temps anunciat no es troba ni remotament a la vista. També reconeixia que no existeix una teoria acceptable sobre el nacionalisme, fet que per a ell el converteix en una anomalia incòmoda per al marxisme. El seu interès pel nacionalisme és central en el seu treball d'historiador-antropòleg (ja sabem que aquest no és el cas de Hobsbawm), i tot i que considerava el nacionalisme un fenomen nou lligat al procés revolucionari liberal, els seus estudis sobre grans complexos culturals de l'antiguitat li confirmaven que en tots ells s'hi troba una llengua escrita (llenguatge sagrat), un món codificat de signes relacionats amb les grans llengües cultes (xinès, llatí, àrab) i, malgrat l'evidència de les desigualtats, la voluntat de presentar la comunitat com a horitzontal, integradora de tots els seus membres.

L'anàlisi d'Anderson partia de l'afirmació que el nacionalisme no és una ideologia; així, cal estudiar-lo dins la mateixa categoria en què colloquem el parentiu i la religió, amb un esperit antropològic, com una «comunitat imaginada» a nivell individual i col·lectiu i finalment imaginada com a sobirana, ja que el seu naixement modern coincidirà amb el procés de destrucció de les monarquies d'origen diví i de la decadència del pensament religiós (que serà substituït precisament pel sentiment nacional).

Anderson afirmava que els grans complexos culturals de l'antiguitat i el seu sentit universal es començaren a diluir cap a finals de l'edat mitjana; en les monarquies dinàstiques la sobirania es definia pels seus centres i les fronteres representaven un fet poc precís i intranscendent, amb el qual els imperis podien mantenir el domini sobre poblacions molt heterogènies i fins i tot no contigües. A aquesta situació se li feia correspondre una concepció de la territorialitat en què es confonien la cosmologia i la història. Tot plegat, però, no va resistir l'impacte d'un període determinat pel canvi econòmic i social, pels descobriments científics i pel desenvolupament de les comunicacions. L'esperit de la Reforma luterana, que va apropar a la gent les llengües vernacles, i la impremta van fer molt per a facilitar el canvi de relacions internes de les comunitats i al segle XVIII tots aquests canvis van arribar a públics més amplis (novella, diaris, pamflets, etc.). Per a Anderson és clar que cal considerar el camí emprès per la Reforma, la impremta, les noves comunicacions o la reforma administrativa, ja que van preparar l'escenari per a la nació moderna.²⁸

Hagen Schulze, malgrat que no fos citat per Hobsbawm dins el grup de renovadors dels vuitanta, l'hem d'esmentar aquí perquè va ser un gran especialista en la història de l'estat modern (deixeble d'Otto Hintze) i dels nacionalis-

mes comparats europeus; l'«oblit» de Hobsbawm és probable que fos el reflex políticament correcte de la desconsideració envers un col·lega que en la polèmica revisionista alemanya dels anys vuitanta en relació amb l'Holocaust s'arranglerà amb la posició relativista d'Ernst Nolte.²⁹ Schulze afirmava que el concepte de nació és molt antic, anterior a l'estat, però que aleshores no abastava tots els membres de la nacionalitat, ja que servia per a identificar el naixement: les *nationes* o tribus mancades d'institucions diferenciades. Proper a les tesis d'Anderson, considerava el fenomen modern de la nacionalitat molt heterogeni —i, per tant, difícil d'estudiar de manera unitària— i que començarà a formar-se en contacte amb la fixació de les llengües vulgars i l'augment de les comunicacions i dels moviments de població (que mostraren l'existència de l'«estrany»). Després de la Revolució Francesa i fins a la Gran Guerra, el concepte de nació —diu— experimenta un canvi fonamental, ja que deixa de ser un afer d'elits per començar a interessar les masses, en un procés històricament tan ràpid i de tant abast que costarà de pair per part d'uns sistemes polítics obligats a cercar noves formes de legitimitat. El seu estudi comparat i de cronologia àmplia permetia a Schulze veure com la idea de la nació va esdevenir progressivament funcional, ja que, davant la magnitud dels canvis, incorporava a la vida de la nacionalitat les idees d'orientació, comunitat i transcendència, alhora que una gran simplificació en les relacions socials internes i en les externes o interestatals. Definia el nacionalisme com la religió secular de l'era industrial. Com Anderson i en gran part contraposat a Hobsbawm, també Schulze conferia al nacionalisme un fort component emocional i així també considerava el fet de la invenció de les tradicions; però els dos pensen que cal donar a la invenció un sentit positiu, de creació i imaginació, i no tan sols de creació d'una falsedat, atès que tota comunitat ha de ser pensada pels seus membres, de manera que no pot ser judicada per la falsedat, sinó per la forma com és imaginada.

Hobsbawm sí que destacà en la seva llista el cas de l'anglès John Breuilly, especialista en el nacionalisme i l'ètnicitat (el 2013 va publicar *El nacionalisme i les unificacions nacionals a l'Europa del segle XIX*). Com Hobsbawm, Breuilly també partia d'una perspectiva progressista i crítica, però centrava la seva anàlisi en la perspectiva històrica de les noves relacions que s'estableixen entre el nacionalisme, l'estat i la modernitat: així, en part en la línia de Gellner, també reconeixia el nacionalisme i la nació com a fenòmens moderns i considerava irrellevant el fet que haguessin pogut tenir una història premoderna; es preocupava essencialment del nacionalisme com una forma política i del seu esforç per conquerir l'estat, buscant en la perspectiva històrica comparada i en la història política la manera d'objectivar les definicions subjectives donades pels nacionalistes en la seva acció per exercir el poder a través de l'estat. Establia les tres afirmacions sobre les quals es fonamenten la definició i l'acció nacionals: l'existència de la nació amb un caràcter explícit i diferencial;

que els valors i interessos d'aquesta nació tinguin prioritats per davant de tot altre valor o interès i que la nació sigui al més independent possible, fet que pressuposa la consecució de la sobirania política.

Per a Breuilly, l'essencial era analitzar la voluntat nacionalista d'assolir un estat propi derivada de l'existència del fet diferencial cultural (raça, religió, llengua, origen, etc.) i convenientment instrumentalitzada per l'estratègia política. Així, el nacionalisme haurà assolit transformar grups humans culturalment diferenciats en grups polítics homogenis caracteritzats per l'acció de minories conscients (destaca l'acció dels intel·lectuals i els professionals) que utilitzen el nacionalisme com a agent aglutinador, propagandístic i de pressió. En la perspectiva històrica considerarà diversos tipus de política nacionalista: els nacionalismes de separació o d'unificació europeus durant el segle XIX; el nacionalisme feixista; els de reacció modernitzadora (Japó, Turquia, Xina); l'anticolonial i l'antiimperialista, i el separatista del segle XX en països desenvolupats, en què es produeix una barreja incoherent entre valors democràtics i antidemocràtics i que molt sovint és la resposta a insuficiències o als afanys centralitzadors i uniformitzadors de l'estat al qual està vinculat.

Breuilly també s'enfrontarà a l'origen del modern nacionalisme i a la contraposició entre la nació com a subjecte universal de sobirania dels liberals i la visió «reaccionària» que parteix de la nació cultural, que la considera una entitat cultural diferenciada. I s'apropa al discurs dels altres autors en considerar que l'èxit indiscutible d'aquest nacionalisme rau en la necessitat dels individus de reaccionar davant el procés creixent de modernització i en la ferotge competència individual que provoca; el nacionalisme donarà, doncs, resposta a la necessitat psicològica dels individus de buscar refugi en la superior identitat del grup presentada a través d'una assequible simplificació dels plantejaments i promocionada a través de la repetició constant d'arguments, estereotips i símbols que d'aquesta manera esdevenen realitats inqüestionables.

Cal destacar el cas de Miroslav Hroch, a qui Hobsbawm cita en primer lloc perquè el que es traduïa el 1985 era un vell treball de 1968 ampliat el 1973. La perspectiva de Hroch resulta interessant perquè no és anglosaxona, sinó centreeuropea, perifèrica i adaptada a una àrea en què el substrat romàntic ha tingut un gran pes: ell mateix critica als anglosaxons per entendre el nacionalisme com un terme massa neutre i no veure'n totes les dimensions en els processos històrics concrets. El seu estudi perifèric el porta a establir un ritme en tres fases en el renaixement nacional contemporani que ens recorda molt el cas català: primer, el redescobriments romàntic del poble, sense cap agenda política; segon, l'aparició d'un grup d'intel·lectuals que ho aprofiten, es recolzen en la història anterior i inicien l'agitació politicocultural donant vida a institucions culturals en defensa de la pròpia excepcionalitat ètnica; i tercer, el moviment cultural va connectant amb les masses i es creen partits polítics nacionals amb objectius polítics clars. L'èxit o no en la consecució d'un estat propi de-

pendrà de les circumstàncies històriques concretes, atès que la nació no és una categoria eterna, sinó el producte d'un procés històric complex en el qual es constitueixen grups socials a través de la combinació de relacions objectives (cal notar l'adjectiu: contrari a imaginades), econòmiques, polítiques, lingüístiques, culturals, religioses, geogràfiques i històriques que es manifesten en la creació d'una consciència col·lectiva. En tots l'autor hi troba l'existència d'una memòria del passat en comú que s'entén com el destí del grup, la presència de lligams culturals i lingüístics a l'interior del grup i la consciència igualitària dels seus membres.

Cal dir que a la dècada dels noranta Hobsbawm va reflexionar sobre la qüestió de les identitats en el que semblà un resum i una posada al dia de la seva anàlisi de la nació i el nacionalisme.³⁰ Molt en la línia de per on evolucionava la recerca es pogué constatar un cert canvi de paradigma, ja que abandonà el tema de la invenció i el substituï pel de la identitat. Això no obstant, quan llegim el contingut amb deteniment ens adonem que aquest gir es deu tan sols a la voluntat de Hobsbawm de desqualificar el nacionalisme en la seva interferència nociva en la marxa del segle XX. Centrava la seva desqualificació en la convicció que la pertinença a un grup humà constitueix un tema de context i de definició social (que normalment es fa per exclusió); la definició de pertinença a un grup donant-li prioritats per sobre de totes les altres formes d'identificació representava per a Hobsbawm una forma de forçar les coses, ja que tots som multidimensionals per definició. Paral·lelament, continuava defensant que l'adscripció majoritària de la identitat individual a un estat nacional territorial representa un fet nou, del segle XX, desconegut a Europa a mitjan segle XVIII, i que aquesta adscripció durant el segle XX havia adquirit uns tons perillosos quan l'estat havia pretès que tots els seus ciutadans formessin part d'una mateixa comunitat unida per una sola etnicitat (arribant a intercanviar els conceptes d'estat i nació). Els problemes van aparèixer quan es va democratitzar la política i es va haver de mobilitzar aquesta massa: el poble es va haver de fer un tot homogeneïtzat. El nostre autor generalitza dins el seu esquema quan afirma que tots els estats (excepte Portugal) varen ser heterogenis sense majors problemes posant l'exemple, excessivament simplificador (com va demostrar Pierre Vilar en relació amb l'aparició del modern concepte de nació), de la col·laboració nacional espanyola de bascos, gallecs i catalans en la lluita contra les tropes napoleòniques.

Hobsbawm va explicar que els grups humans sempre s'han reconegut com a tals, donant un nom i uns trets diferencials als seus components; segons ell, l'etnicitat no constitueix una característica positiva dels grups perquè el que busca és la diferenciació radical respecte als altres a través de definicions fictícies, arbitràries i històricament canviants. Alguns nacionalismes (posarà l'exemple del català) animen l'assimilació dels membres immigrants i entren en contradicció amb els mateixos fonaments (purs i diferencials) de la seva justificació ètnica. Però la majoria

el que busca és definir una identitat essencial («natural») i excloent per a agrupar-se i separar-se radicalment de l'exterior (un dels seus cavalls de batalla fou, com és sabut, la denúncia del fonamentalisme islàmic). Hobsbawm també considerà «un principi totalment irreal» la pretensió que cada nació hagi de tenir dret a formar el seu propi estat sobirà, ja que això només es convertí en un principi polític operatiu gràcies al col·lapse internacional que significà l'enfonsament dels tres grans imperis multiètnics i multi-lingüístics (l'austrohongarès, el rus i l'otomà). Això no li impedeix pensar, però, que un estat multiètnic identificat amb una de les nacions a la qual privilegia sobre les altres acabarà generant problemes i tensions, fins i tot si es tracta d'un estat democràtic i tolerant amb les minories. En el fons, però, considerarà l'evolució estatal cap al monoculturalisme com una tendència històrica que acaba en l'assimilació o en la conversió massiva per imposició estatal o, en el pitjor dels casos, en expulsions en massa de les minories, neteges ètniques, genocidis o formes d'apartheid.

Sembla demostrat que Hobsbawm va agafar elements de la pràctica totalitat dels integrants del grup de renovadors dels anys vuitanta per a bastir la seva teoria sobre la nació i els seus derivats. També va compartir amb la majoria d'aquest grup que parteix de postures progressistes una posició molt crítica envers el tema d'estudi, postura que pretendran justificar amb la contextualització històrica. Segurament hauríem de situar Hobsbawm entre els més crítics i entre aquells a qui més interessà portar l'anàlisi cap a la visió crítica del període final del segle xx (per a ell, l'obert amb el col·lapse de l'URSS). Argumentà la no-existència d'una nova onada de presa de consciència nacional, sinó que del que es tractava era, simplement, que els nous estats havien sorgit del col·lapse dels anteriors, i que eren una conseqüència i no una causa de la ruptura: d'aquesta manera, Hobsbawm pogué exonerar el socialisme real del «pecat històric» de no haver sabut contrarestar el vell nacionalisme burgès (posarà l'exemple d'Estònia i Letònia, sense consciència nacional ètnica el 1917, però sí el 1940 en relació amb la presència nazi a la zona).

Tot plegat féu dir a Hobsbawm que els canvis en les relacions polítiques entre els estats i la consciència nacional a finals del segle xx calia analitzar-los amb detall i amb molta cautela. Assegurà que era natural trobar aquests canvis a l'Europa occidental a partir dels anys seixanta i en altres bandes quinze o vint anys més tard, ja que eren el resultat de la transformació més ràpida, profunda i universal de tota la història humana i, amb ella, de la desaparició dels vincles tradicionals de les comunitats excepte la capacitat més residual i metafòrica per a definir-se. Tots som persones desarrelades, afirmarà, i aquest fet hauria portat a la cerca «salvatgement nacionalista» de noves identitats. Però, sempre segons Hobsbawm, aquests moviments (molt variats), tot i gaudir d'una gran vitalitat, són essencialment negatius.³¹ En el millor dels casos representen un «crit de dolor i una demanda de socors», i en el pitjor, una protesta cega de gent sense esperança, però sempre com a manifestacions que es presenten amb apa-

rença revolucionària, però que no ofereixen cap solució política. No es pot confondre amb el nacionalisme històric, sentència Hobsbawm per acabar.³²

Entre 2000 i 2004, Hobsbawm va fer algunes conferències i intervencions en seminaris sobre el tema que ens ocupa. A Itàlia les van aplegar en un petit volum amb el significatiu títol *La fi de l'estat*.³³ Així podem comprovar com per aquestes dates es continuava reafirmant en el caràcter negatiu dels moviments nacionals a les acaballes del segle xx i, com acabem de veure, en la idea que no tenien res a veure amb el nacionalisme històric.³⁴ Citarà aquí el sociòleg jueu alemany Norbert Elias, emigrat a la Gran Bretanya el 1938, i utilitzarà *pro domo sua* la seva obra *El procés de civilització. Investigacions sociogenètiques i psicogenètiques* (1939) per a assenyalar com la gran crisi del segle xx havia interromput el procés civilitzador iniciat a finals de l'edat mitjana, afirmant novament, a la manera de Gellner, que els efectes sumats de la individualització de les societats occidentals i de l'agressivitat capitalista en la fase de la globalització havien generat una necessitat d'identitat nacional nova.

Potser la persistència de Hobsbawm en la idea del gran trencament dels anys seixanta es pot acabar d'entendre des de la lectura de la seva història ja mencionada del segle xx, de títol original *The Age of Extremes: the Short Twentieth Century (1914-1991)* (1994). El fil conductor de l'anàlisi el situava en la confrontació entre el socialisme i el capitalisme, deixant en segon pla les contradiccions internes de cada un d'ells i «oblidant» aspectes rellevants que no s'acorden amb el seu esquema narratiu;³⁵ tot i això, en escriure després del col·lapse de 1991, la seva personal frustració de marxista el feia ser força crític amb la deriva de la Revolució de 1917 i, per afegitò, profundament crític amb el món sorgit del «desastre» de 1989-1991. Aquests trets ens reafirmen a situar Hobsbawm entre els més progressistes, cosmopolites i crítics amb els moviments nacionals, tot i valorar-los com un problema de primer ordre en l'etapa contemporània. I serà precisament aquesta onada de renovació historiogràfica dels anys vuitanta el que l'endinsarà en aquest camp d'estudi històric en el qual sobresurt per la indiscutible qualitat, la prosa magnífica i el ressò mundial.

Una breu reflexió final relativa a quin va ser l'impacte en la historiografia catalana sobre la nació i quines van ser les derivacions de la «renovació» anglosaxona dels anys vuitanta. Hobsbawm, que ja hem vist que aprofità més que impulsà aquesta onada de nous estudis, és un dels autors forans més citats a Catalunya (al costat de Pierre Vilar). La qüestió, però, és poder avaluar si, més enllà de les citacions, Hobsbawm i els seus companys renovadors van influir realment en els mètodes, conceptes i plantejaments. En una de les seves habituals reflexions hipercrítiques amb el medi historiogràfic proper, Enric Ucelay Da Cal (amb seguretat l'historiador resident a Catalunya més amatent a les novetats internacionals) opinava el 1995: «La continuidad temática y metodológica, la escasa innovación y el insistente recurso al empirismo —como árbitro moral de una disciplina falta de mayores inspiraciones

conceptuales— se manifiestan claves en el contexto profesional español.»³⁶ En aquesta mateixa introducció parlava també de continuisme metodològic i d'un excés d'empirisme, segons ell una «via morta» si no s'acompanyava de la conceptualització corresponent. En sintonia amb Hobsbawm, aquest autor pensava que els nous estudis sobre la nació s'havien convertit en el tema «postcomunista» per excel·lència en el camp de les ciències socials, aspecte del qual la nostra historiografia no era gens conscient donada la seva tradicional introspecció. La mateixa reflexió donava alguna pista del perquè d'aquesta resistència catalana als excessos metodològics i a les novetats: a Catalunya es disposa d'una llarga tradició d'estudis sobre la nació que la feia més resistent al canvi; i confiava que els canvis s'obrissin pas en una historiografia espanyola que tot just en aquelles dates estava «descobrint» la importància *à la mode* dels estudis en aquest camp.

A aquest tombant dels vuitanta, la cultura política del catalanisme i la historiografia local sobre la nació hi arribaven determinats per la convivència de línies de llarga duració i l'impacte de canvis dels quals encara era difícil endevinar les repercussions. La llarga pervivència de la coacció franquista havia allunyat la història nacional de la Universitat i, complementàriament, potenciava la que es feia des de fora, un canal riquíssim de la Renaixença ençà i que en cap cas no responia a les lògiques i els fluxos propis de l'acadèmia. En la curta durada, el país acabava d'accedir a l'autonomia com una sublimació de la dura lluita antifranquista i a la recuperació d'una trajectòria històrica mancada que havia permès arribar a l'autonomia durant la Segona República. Així doncs, les desqualificacions per una suposada «tradició inventada», per unes imaginacions amb capacitat de generar l'estat en una àrea en la qual l'estat propi era una aspiració llunyana, o les condemnes per incompatibilitat entre el nacionalisme i el bon desenvolupament de l'individualisme democràtic no podien tenir gaire bona acollida ni força per a canviar els plantejaments i els temes.

Als anys vuitanta s'hi arribava amb tan sols cinc anys d'història de Catalunya a la Universitat, amb poc temps per a consolidar inèrcies acadèmiques, amb poques revistes i plataformes on publicar i amb una història local feta per universitaris encara a les beceroles. S'hi arribava, d'altra banda, quan encara era vigent la polèmica historiogràfica sostinguda entre Jordi Solé Tura i Josep Termes a partir de 1974.³⁷ I s'hi arribava amb unes referències mínimes a la reflexió internacional sobre el tema.³⁸ Precisament un dels canals que més va facilitar la irrupció de les tesis dels «renovadors» innovadors i internacionalistes va ser la crispació política oberta després del triomf electoral de Convergència Democràtica de Catalunya i Jordi Pujol el març de 1980, situació en què es renovà i, de fet, es posà al dia aquella polèmica de 1974.³⁹

Cal dir, però, que les principals polèmiques historiogràfiques se centraren a passar comptes a l'essencialisme romàntic, a l'eufòria nacionalista impulsada per l'assoliment de l'autonomia, a l'empobriment motivat per la

constant confrontació amb l'essencialisme hispànic, però aquí sense la possessió d'un estat propi («història èpica» i «fragilitat política»), i a denunciar d'una manera despectiva com la història que es feia a Catalunya reflectia «la confusió actual del moment polític» provocada pel «pujolisme» i pel desinflament del cofoisme «frontpopulista» dels anys seixanta i setanta. L'inici del qüestionament del dirigisme marxista als departaments universitaris va fer la resta. Historiadors com M. Barceló, E. Ucelay Da Cal o B. de Riquer van expressar aquestes inquietuds desqualificadores, especialment a la dècada 1982-1992.⁴⁰

Uns pocs exemples d'aquesta reacció crítica en l'estudi del nacionalisme promoguda per la revisió internacional dels anys vuitanta ens porten a citar, potser el primer, J. M. Colomer i la seva selecció *Espanyolisme i catalanisme. La idea de nació en el pensament polític català (1939-1979)* (1984). Tot i que el plantejament polítològic era força tradicional, en la llarga introducció se citaven teòrics com H. Kohn, Samir Amin, B. Azkin, E. H. Karr, F. Chabod, H. B. Davis, K. W. Deutsch, G. Haupt, Löwy i Weill, T. Nairn, A. D. Smith, J. Surrateau o F. Tönnies, però no es feia cap referència a l'existència de nous plantejaments en l'estudi de la nació (que el llibre fa extensiu a nacionalitat, pàtria, poble i país).

Més conscients que en la revisió dels vuitanta hi havia la possibilitat de contestar el «tradicionalisme» («essencialisme», en diuen) implícit en els estudis anteriors sobre el catalanisme foren els treballs de J. M. Fradera⁴¹ i J. L. Marfany.⁴² Fradera explicitava la voluntat d'inscriure's en el debat català sobre l'origen del catalanisme i d'aportar-hi línies noves per acostar-se al tema. Ja a la primera pàgina citava el *Nations and Nationalism* de Hobsbawm, aparegut el mateix 1990. Com que la seva pretensió real era rebatre l'essencialisme de les tesis de Termes, d'aquest llibre n'extreia la referència al «popular protonacionalisme» dins el marc de les cultures burgeses de l'Europa del Vuit-cents, teoria ja avançada per A. Colin. Així, Fradera podia argumentar que feia una transposició romàntica, atès que Hobsbawm havia demostrat que les classes subalternes tan sols eren portadores passives d'un estoc ètnic que només es manifestaria després que la burgesia hagués «fabricat» la nació i els moviments nacionalistes. Fradera també es basava en B. Anderson per a parlar de la invenció pròpia de la classe dirigent d'unes teories que es desplaçaven des dels nuclis urbans (identificats amb la burgesia liberal) cap als llocs més endarrerits.

El llibre de Marfany va tenir més impacte en la història de la literatura (per exemple, en Jordi Castellanos) que en la història *tout court*. Borja de Riquer el qualificà de «bastant discutible» i el 1996 va aportar una sèrie de reflexions en les quals constata que, a Catalunya, els historiadors tendien a defugir les teories interpretatives i s'allunyaven de les reflexions teòriques interdisciplinàries que havien afectat la historiografia europea des del començament dels vuitanta.⁴³

Abans de tot això, un historiador francès com Pierre Vilar, marxista com Hobsbawm i autor d'un llibre emble-

màtic com *Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals* —edició francesa de 1962 i versió catalana de 1964-1968—, declarà que potser entre 1250 i 1350 el Principat català és el país d'Europa a propòsit del qual seria menys inexacte, menys perillós (sic), de pronunciar uns termes aparentment anacrònics com imperialisme politicoeconòmic o estat-nació. Vilar afirmava que la creació política catalana medieval era remarcable pel que tenia de precoç: llengua, territori, vida econòmica, formació psíquica, comunitat de cultura; les condicions fonamentals de la nació ja hi eren reunides perfectament des del segle XIII, fins i tot no hi mancava la preocupació pel mercat, «escola en què la burgesia aprèn el nacionalisme», una frase amb la qual Pierre Vilar volia parafrasejar l'assaig de Stalin de 1913 sobre el marxisme i la qüestió nacional. Pel que fa a l'edat contemporània, la distinció entre estat i nació és un pas del pensament polític català que, segons Pierre Vilar, té un valor universal. En una conferència pronunciada a París l'any 1988, Vilar, tot diferenciant estat i nació, negava la necessitat històrica de la conversió de la nació en estat i considerava indeguda la negació de les realitats nacionals que no han esdevingut estats en la contemporaneïtat, un prejudici de Hobsbawm i dels seus seguidors.⁴⁴

En la mateixa direcció de Pierre Vilar ha continuat reflexionant Josep Fontana en el seu darrer llibre *La formació d'una identitat. Una història de Catalunya*, obra publicada el 2014. Fontana conclou que a mitjan segle XIV Catalunya havia assolit una estructura política i fiscal pròpia d'un estat nacional modern com el que Holanda tindria tres segles després. Però avançar-se d'aquesta manera tingué els seus inconvenients quan topà primer amb la gran crisi de la baixa edat mitjana i després amb l'autoritarisme dels reis espanyols de la Casa d'Àustria, encaixonada Catalunya entre dos grans estats, Espanya i França, rivals, però coincidents a absorbir-la. Les visions de Vilar i de Fontana, dos historiadors marxistes, són oposades a les de Hobsbawm. Una teoria universal ha de superar la prova del cas particular, i el cas català, estudiat per historiadors amb concepcions ideològiques similars a les de Hobsbawm, contradiu la interpretació general de l'historiador britànic. En primer lloc, sense una base popular prèvia de caire històric i de llarga durada no és possible «inventar» la nació. En segon lloc, els fonaments d'un moviment d'emancipació nacional poden trobar-se en períodes allunyats de l'època contemporània. En tercer lloc, la diferenciació d'una identitat nacional no és necessàriament xenòfoba: pot anar lligada a un procés democràtic i pot cercar la integració dels nouvinguts sense comportar la seva alienació de classe.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Es pot veure l'estat de la qüestió a Josep TERMES i Jordi CASASSAS (dir.). *El nacionalisme com a ideologia*. Proa, Barcelona 1995, col.l. «Temes Contemporanis», núm. 5.
- [2] N'he consultat l'edició italiana: Johan HUIZINGA. *La scienza storica: il suo valore, la sua attualità*. Res Gestae, Milà 2013.
- [3] Un exemple el trobem en la manera com la ciència política va considerar el nacionalisme a finals del segle XIX, donant-lo per periclitat com a forma creadora d'història. Vegeu Isahia BERLIN. «Nacionalismo: pasado olvidado y poder presente» (1972). A: *Contra la corriente. Ensayos sobre historia de las ideas*. FCE, Madrid 1992, p. 415-438.
- [4] Entre aquests debats i per la seva densitat, destaquem el mantingut entre Roberto Vivarelli —«Il secolo che muore»— i Angelo Ventura —«Il breve secolo xx di Hobsbawm»— a *Rivista Storica Italiana*, any cx, fasc. III (1998).
- [5] Eric HOBBSAWM. «The Attitude of Popular Classes towards National Movements for Independence». A: *Mouvements nationaux d'Indépendance et classes populaires aux XIXe et XXe siècles en Occident et Orient*. Vol. I. A. Colin, París 1971, p. 34-44.
- [6] Eric HOBBSAWM. *Años interesantes: una vida en el siglo xx*. Crítica, Barcelona 2003, p. 458.
- [7] Eric HOBBSAWM. *Años interesantes...*, op. cit., p. 457.
- [8] De fet, en les primeres grans aportacions historiogràfiques, Hobsbawm apareixia com un historiador dels fenòmens socials i aquí hem de recordar que, en el fons, els considerava en la seva materialització progressivament sindical, industrial i urbana, mentre que denigrava com a «bandoleres» i primitives altres formes d'acció pròpies de societats tradicionals i de base fonamentalment agrària (com va poder comprovar de primera mà en la seva anada a la frontera espanyola, on una patrulla anarquista li barrà el pas).
- [9] Eric HOBBSAWM. *Los ecos de la Marsellesa*. Crítica, Barcelona 1992, p. 68.
- [10] Eric HOBBSAWM. *Los ecos...*, op. cit., p. 39.
- [11] Hans Kohn, en *La idea del nacionalisme. Un estudi dels seus orígens i antecedents* (1944), considera el nacionalisme un fenomen contemporani lligat a l'aparició de la societat moderna, però que agafa del passat tots els seus elements (llengua, religió, ascendència comuna...) i els transforma i crea una nova realitat que suplanta el passat.
- [12] Aquest veritable precedent, que en el seu moment va influir ben poc en la historiografia catalana, titulà la seva obra, en l'edició francesa, *La fin des terroirs*.
- [13] Encara hi podríem afegir el llibre de Stein Rokkan *Economia, territori, identitat i política de perifèries a l'Europa occidental* (1983). Hi estableix una divisió entre centre i perifèria de tipus econòmic, social, cultural i polític, i també històric, per a afirmar que allò important és el procés de convertir-se en nació dins un ordre nacional i internacional canviant.
- [14] Eric HOBBSAWM. *Naciones y nacionalismos desde 1780*. Crítica, Barcelona 1991, p. 177.
- [15] Vegeu Benedict ANDERSON, *Comunitats imaginades*. Publicacions de la Universitat de València, València 2005. Explica com, en els casos de les revolucions de la Xina i el Vietnam, es parlarà inicialment més en termes nacionals

- que de revolució triomfant, per adaptar-se a societats encara molt vinculades al passat prerrevolucionari.
- [16] John H. Elliott, en els seus estudis sobre l'Europa dels segles XVII i XVIII (inclosa la seva, per a alguns polèmica, *La revolta dels catalans*, de 1963), es preocupà pel tema del patriotisme antic manifestat en les revoltes pageses modernes i en les guerres de religió, així com de les nacions i les identitats activades per l'esclat del Renaixement.
- [17] Un altre marxista, Pierre Vilar, l'autor de *Catalunya dins l'Espanya moderna. Els fonaments econòmics de les estructures nacionals* (1962), opina que la perspectiva de les mistificacions sobre la llarga durada que provoca el nacionalisme és, en si mateixa, un element utilitzable per la «ciència sociohistòrica»; vegeu Pierre VILAR i Eulàlia DURAN. *Estat, nació, socialisme: estudis sobre el cas espanyol*. Curial, Barcelona 1982.
- [18] Eric HOBBSBAWM. *Naciones y nacionalismos...*, op. cit., p. 29 (la traducció és nostra).
- [19] Afirmació que posaríem en la línia del que afirmava Pierre Vilar; vegeu la nota 17.
- [20] Friedrich Meinecke, a *Estat nacional prussià i estat nacional alemany* (1907), considera Bismarck el veritable creador de l'Estat alemany. La seva obra està dedicada especialment a l'espai alemany i a les tensions que s'hi produeixen entre la política de potència i l'universalisme cosmopolita i entre la raó d'estat i els valors morals. Ell mateix, considerat el gran representant de l'historicisme, té una visió organicista de les societats formades a partir de vincles independents de la voluntat dels seus membres i, així, contrari a la visió «atomista» que les concep formades per individus en principi lliures, autònoms i iguals.
- [21] Vegeu Tzvetan TODOROV. *Nous et les autres*. París 1989.
- [22] És curiós comprovar com Hobsbawm no aplicava la desqualificació de la invenció a altres fenòmens, com ara a tota la línia progressista sorgida de la Revolució Francesa, que parteix de la gran invenció cultural política dels jacobins sota la direcció atenta de Robespierre mateix (culte de la raó, nou calendari, etc.).
- [23] Per al lloc ocupat per les «mitologies polítiques» dins el conjunt del pensament polític occidental contemporani, es pot veure Raoul GIRARDET. *Mythes et mythologies politiques*. Seuil, París 1986.
- [24] Ferran Valls i Taberner («La falsa ruta». *La Vanguardia*, 15 de febrer de 1939) distingia entre la Catalunya real i una Catalunya inventada («un prejudici tendencios») pels intel·lectuals del catalanisme.
- [25] Es pot considerar lògic que, en aquest punt, Hobsbawm citi E. Weber i el seu tants cop utilitzat *De pagesos a francesos*; el que no sé explicar-me és la no-referència a la gran obra d'un altre jueu progressista, G. L. Mosse, *La nacionalització de les masses. Simbolisme polític i moviments de massa a Alemanya (1815-1933)* (1975) (Madrid 2005). Curiosament, tampoc no citarà Carl Schorske —*Viena fin de siglo. Política i cultura* (1961). Barcelona 1981—, premi Pulitzer per a un dels grans historiadors de la cultura nord-americana.
- [26] Vegeu Emilio GENTILE. *Le religioni della politica. Fra democrazie e totalitarismi*. Roma i Bari 2001.
- [27] Anderson constitueix un altre exemple de progressista cosmopolita: nascut a la Xina el 1936 de pare irlandès i mare anglesa, criat a Califòrnia i amb els estudis universitaris a Cambridge.
- [28] És curiós que el primer a ser conegut i citat, a Catalunya, fos el seu germà Perry, també historiador i marxista, assidu col·laborador de la *New Left Review*. Vegeu Jordi SOLÉ TURA. *Catalanisme i revolució burgesa. La síntesi de Prat de la Riba*. Barcelona 1967 (tot i que cita una col·laboració a *Les Temps Modernes*).
- [29] Hagen SCHULZE. *Estado y nación en Europa (1815-1945)*. Crítica, Barcelona 1997.
- [30] Eric HOBBSBAWM. «Identidad». A: *Identidades comunitarias y democracia*. Madrid 2000, p. 47-62.
- [31] Jürgen HABERMAS. *La inclusión del otro*. Paidós, Barcelona 1999; i, sobretot, Jürgen HABERMAS. *Identidades nacionales y postnacionales* (1988). Madrid 1998.
- [32] Eric HOBBSBAWM. «Identidad», op. cit., p. 62.
- [33] Eric HOBBSBAWM. *La fine dello stato*. Milà 2007; inclou «Nacions i nacionalisme en el nou segle», «La perspectiva de la democràcia», «Terrorisme» i «L'ordre públic en una època de violència».
- [34] És curiós observar com, en aquest fenomen del nacionalisme i la seva interpretació, hi ha hagut alts i baixos significatius. Berlin parla de la seva «desaparició» a finals del segle XIX. Vegeu Isahia BERLIN. «Nacionalismo...», op. cit., p. 415-438.
- [35] L'impacte negatiu de la «crisi» dels anys seixanta ens l'explica personalment a la seva autobiografia, amb la desqualificació sense pal·liatius de la revolta parisenc de maig del 1968 (que presència en persona, diu) seguint al peu de la lletra les consignes condemnatòries del PCF.
- [36] Enric UCELAY DA CAL. «Introducción a *La historia en el 1995*». *Ayer*, 22 (1996), p. 11-15.
- [37] Precisament el text de Termes es reedità a Josep TERMES. *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*. Barcelona 1984.
- [38] El llibre de Solé Tura, del 1967, citava, com tothom, la introducció de Pierre Vilar a *Catalunya dins l'Espanya moderna*; citava els sociòlegs (J. Droz, J. Touchard, G. I. Fredkin, M. Duverger, G. H. Sabine, H. Barnes, H. Becker, N. S. Timasheff) i els teòrics de la nació (H. Kohn, B. Anderson, C. J. Hayes, V. I. Lenin, J. Stalin i K. W. Deutsch).
- [39] Comentant el llibre de Termes i Casassas *El nacionalisme com a ideologia*, l'historiador Martínez Fiol podia afirmar que «al amparo de la mayoría absoluta pujolista, historiadores nacionalistas, neoconvergentes y filoconvergentes pretendieron acuñar una denominada "historia nacional" que, aunque no rehuía la crítica a ciertos aspectos y acontecimientos de la historia de Cataluña, no debía perder de vista la necesidad permanente de defender la nación catalana, así como de resaltar que el catalanismo ha sido, de forma secular, el motor del desarrollo histórico de Cataluña». Vegeu *Ayer*, 22 (1996), p. 251.

- [40] Aquestes polèmiques historiogràfiques es poden veure amb detall a Albert BALCELLS. *La història de Catalunya a debat. Els textos d'una polèmica*. Curial, Barcelona 1994.
- [41] Josep M. FRADERA. *Cultura nacional en una societat dividida*. Curial, Barcelona 1992 (segons confessa, es tracta de textos escrits entre 1988 i 1990).
- [42] Joan Lluís MARFANY. *La cultura del catalanisme. El nacionalisme català en els seus orígens*. Empúries, Barcelona 1995. Es tracta del llibre més promocionat de l'edició catalana en el camp de les ciències socials; abans de la seva aparició ja n'aparegueren reproduccions de capítols, comentaris, etcètera.
- [43] Vegeu Borja de RIQUER. «Introducció». A: DIVERSOS AUTORS. *El catalanisme conservador*. Girona 1996, p. 7-23.
- [44] Aquests aspectes han estat remarcats per Enric Pujol al seu llibre *Tres imprescindibles: F. Soldevila, J. Vicens Vives i P. Vilar. Elements per a un cànon historiogràfic català*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2015.

NOTA BIOGRÀFICA

Jordi Casassas Ymbert (Barcelona, 1948) és catedràtic d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona (1989) i membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans (2012). Actualment és president de l'Ateneu Barcelonès i rector de la Universitat Catalana d'Estiu. Des de 1998 és director de *Cercles. Revista d'Història Cultural*, portaveu del Grup d'Estudis de la Cultura, dels intel·lectuals del qual és investigador principal (1990). Ha dirigit nombrosos projectes de recerca competitiu, alguns de referits a l'espai mediterrani occidental. És autor de nombrosos llibres i articles sobre la història política, institucional i cultural. És especialista en la història dels nacionalismes contemporanis i, en especial, del catalanisme.